

Arap Milliyetçiliğinin Doğuş Seyri

Tevfik ERDEM¹H. Bozkurt ÇELİK²

Öz

Bu makale, tarihsel süreçte Arap milliyetçiliğinin gelişim seyrini temel dinamikleriyle ele alıp, Arap milliyetçiliğinin nasıl ve hangi sebeplerden dolayı doğduğu sorusuna cevap aramayı hedeflemektedir. Bu soruya cevap verilirken, Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecindeki siyasi ve sosyal gelişmelerin Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkmasına yaptığı etkiye odaklanılmaktadır. Literatür taraması ve karşılaştırmalı tarihsel analiz yöntemi ile Arap milli hareketlerindeki aktör ve hedef çeşitliliğinin sonucu olarak farklı Arap milliyetçiliklerinin varlığı da ortaya konulmak istenmektedir. Çalışmanın temel varsayımı, Arap milliyetçiliğinin doğrudan bunu hedeflemese de Şerif Hüseyin öncülüğünde gerçekleşen Arap İsyanı (1916) olarak adlandırılan sürecin sonucu olarak ortaya çıktığıdır. Türk ve Osmanlı karşıtlığı üzerinden kurgulanan Arap isyanının milli bir gerekçeye dayanmaktan çok bölgesel güç elde etme amacıyla, İngiltere'nin desteği ve kışkırtması ile başlayan bir ayaklanma olduğu ancak gizil bir sonuç olarak milli duyguları kabarttığı da açıktır. Bölgecilik ile pan-Arabist politikalar arasındaki farka ilave olarak laik ve dini yorumlar arasındaki fark, farklı Arap milliyetçiliklerini doğurmuştur. Bunun dışında, Arapların yoğun olarak yaşadığı coğrafyalardaki örneğin Beyrut, Şam, Bağdat gibi şehirlerde millet ve milliyetçiliğin ortaya çıkış seyri tek bir değişkenle açıklanamayacak kadar karmaşık olmakla birlikte orta sınıflaşmanın simgesi aydınların bu milliyetçiliğin oluşmasında diğer milliyetçilikler kadar etkili olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Arapçılık, Arap Milliyetçiliği, Osmanlı Devleti, Arap Ayaklanması.

The Course of the Emergence of Arab Nationalism

Abstract

This article aims to analyze the course of development of Arab nationalism in the historical process with its basic dynamics and to seek an answer to the question of how and for what reasons Arab nationalism emerged. In answering this question, it focuses on the impact of political and social developments during the disintegration of the Ottoman Empire on the emergence of Arab nationalism. Through a literature review and comparative historical analysis, the study also aims to reveal the existence of different Arab nationalisms due to the diversity of actors and goals in Arab national movements. The basic assumption of the study is that Arab nationalism emerged as a result of the so-called Arab Revolt (1916) led by Sharif Hussein, even though he did not directly aim for it. It is also clear that the Arab revolt, which was constructed on anti-Turkish and anti-Ottoman sentiments, was an uprising that started with the support and provocation of Britain to gain regional power, rather than being based on a national justification, but as a latent result, it also inflamed national sentiments. In addition to the difference between regionalism and pan-Arab policies, the difference between secular and religious interpretations gave rise to different Arab nationalisms. Although the course of the emergence of nationhood and nationalism in the geographies such as Beirut, Damascus and Baghdad where Arabs live densely is too complex to be explained by a single variable, it can be said that intellectuals, the symbol of formation of the middle class, were as effective as other factors in the formation of this nationalism.

Keywords: Arabism, Arab Nationalism, Ottoman Empire, Arab Revolt.

¹ Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, tevfik.erdem@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7658-1735.

² Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, hbozkurtcelik@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3641-2299.

Bu makaleye atıfta bulunmak için: Erdem, T. ve Çelik, B. H. (2025). Arap Milliyetçiliğinin Doğuş Seyri. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27 (2), 487-510.

<https://doi.org/10.26745/ahbvuiibfd.1676279>

To cite this article: Erdem, T. ve Çelik, B. H. (2025). The Course of the Emergence of Arab Nationalism. *Ankara Hacı Bayram Veli University Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 27 (2), 487-510.

<https://doi.org/10.26745/ahbvuiibfd.1676279>

Giriş

Milliyetçilik duygusu ve hareketi bir milletin modernleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan kültürel ve duygusal olgu olmanın yanı sıra çekirdeğinde etnik bir kimliğin yer aldığı kendi kendini yönetme yani siyasi bağımsızlık hareketi olarak kendini gösterir. Arap milliyetçiliği de milliyetçilikler yüzyılı olan 19. yüzyılda tonları ve aktörleri farklı olmakla birlikte zamanın ruhundan fazlasıyla etkilenmiştir. Modernist milliyetçilik teorisinin kurgusuna uygun bu bakış açısının en iyi örneği, milliyetçi duygularla hareket ederek bağımsızlaşma yani ‘uyanış’ hareketi olarak milliyetçiliği ele alan George Antonius’un yorumudur. “*Arap milliyetçiliğinin doğuşu, Arapların modern Batı bilimi ve laiklik dünyasına geçişini sağlayan Arap uyanışının bir parçasıdır*” (Dawn, 1991, s.3). Ancak Arap milliyetçiliği tam tersine Batının sömürgeci olarak algılanan modern seküler medeniyetine bir tepki olarak da okunur. Neredeyse her milliyetçiliğin öteki algısının başatlığı üzerinden gidilirse Arap milliyetçiliğinin baskın ötekisi çoğu zaman onların geri kalmasına sebep olarak gösterilen Osmanlılar (Türkler) olarak da okunur. Milliyetçilik sadece bir modernleşme değil geçmişin kültürel, dini edebi, siyasi vb. mirasından faydalanarak o mirası yeniden yorumlayarak genç kuşaklara aktarır kültürel, duygusal ve tartışmasız biçimde varsayılan ırski bağın sürekliliğini ortaya koymaktır. Arapların kendi soylarının kadimliği, dinlerinin ve dillerinin özgünlüğü ve sadece onlara özgü olduğunun varsayılması onların da bir anlamda seçilmiş ve itibarlı bir topluluk olduklarına işaret eder. Bu nedenle Osmanlı Devleti ile başlayan tarihin kenarında kalmışlığı ortadan kaldırıp, ataların muhteşem tarihini yeniden canlandırmanın zamanı milliyetçilikler çağında Arap milliyetçilerinin ayağına kadar gelmiştir. Bunun akabinde onlara düşen ise bu tarihi okumayı ve fırsatı uygun biçimde yapmaktır. Milliyetçilik cazip bir ideolojidir ancak doğal olarak bir milletin tamamını peşinden aynı duygularla ve heyecanla sürüklemesi de mümkün değildir. Arap milliyetçiliği de tüm milliyetçi hareketlerin sahip olduğu bu eksikliğe sahiptir. Çünkü Arap milliyetçiliğinin en büyük rakibi bizatihi Arabistan’da Arap bir peygambere inen ve evrensel olma iddiasıyla ortaya çıkan İslam dini ve bu dinin inanları için tanımladığı ümmet anlayışıdır. 19. Yüzyıl bu anlamda İslam dünyasında bir ümmet ve millet (nation) rekabeti olarak kendini gösterir. Bu makalenin amacı da Arap milliyetçiliğini analiz ederken onu ortaya çıkarak süreç ve şartları tek bir değişkenle değil birden fazla değişkenle ve zamanın şartları bağlamında açıklamanın daha doğru olacağı yönündedir. Araştırmanın bu çerçevedeki temel varsayımı, milliyetçilikler çağında parçalanmış imparatorluklar ve bu imparatorlukların etnik açıdan farklı ama ümmetin (ya da Osmanlı millet sisteminin) bir parçası olan toplulukların hangi yönde mücadele edeceklerine dair belirsizlik ve bu belirsizliği yenmek için imparatorluğun yıkılması durumunda emperyalist Batının sömürgesi olmamak için kendi kendini yönetme isteğiyle ortaya çıkmaktır. Bu araştırmanın bir başka varsayımı, Arap milliyetçiliği için temel referans noktası olarak

gösterilen Haziran 1916 tarihli Büyük Arap Ayaklanması'nın meydana geliş motivasyonu açısından milliyetçi bir ayaklanma olmamasına rağmen sonuçları itibariyle Arap milliyetçiliğine katkı sunduğudur. Araştırma tarihi öneme sahip eserleri ve hatıratları temel analiz nesnesi olarak ele almış ve bu literatürden hareketle tarihi bir olguyu analiz etmeyi hedeflemiştir.

1. Arap Milliyetçiliğine Doğru

Osmanlı İmparatorluğu XIX. yüzyılın başından itibaren bünyesindeki etnik toplulukların, düvel-i muazzamanın tahrikleriyle hareketlendikleri bir sürece girmiştir. Yunan ayaklanmasıyla (1821) ve bağımsız bir Yunan devletinin kurulmasıyla (1830) başlayan bu etnik ayaklanmalar Birinci Dünya Savaşı öncesinde Balkan Savaşları (1912-1913) ile çok büyük toprak ve insan kaybına neden olan bir süreci beraberinde getirmiştir. Bunu yaşayan imparatorluk yöneticileri artık yeni politikaları hayata geçirmeyi zorunlu görmüşlerdir. Bir yandan 1908 tarihli II. Meşrutiyet ile meclis, seçim, temsil gibi demokratik araçların devreye girmesi diğer yandan imparatorluğun sahip olduğu toprakları kaybetme konusundaki endişesi paradoksal olarak bir yandan etnik toplulukları demokratik açılımlarla teskin ederken diğer yandan da daha katı bir yönetimle onları kontrol altına alma isteğine sebep olmuştur. Bu bağlamda Arap milliyetçiliği söz konusu olduğunda, Meclis-i Mebusan'da kendi bölgelerini temsil eden Arap mebuslar, bölgesel sorunları ciddi biçimde İstanbul'a taşıyıp tartışma konusu yaparken öte taraftan Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası ve Müslüman ümmetin (Osmanlı millet sisteminin) bir cüz'ü olarak bu eleştirileri yaptıklarının farkındaydılar. Öyleyse Osmanlı'nın bir parçası olmaktan kopmaya başladıkları Birinci Dünya Savaşı Arap milliyetçiliğinin çıkış noktası için bir referans olarak alınmalıdır. Ümmet ve millet kavramlarının gerek dönemin entelektüellerinde gerekse de kitlelerdeki karşılığını tespit edebilmek için evvela millet ve milliyetçilik literatürünün teorik kısmına da –en azından bu çerçeve içerisinde- bakmakta yarar vardır.

Milliyetçiliğin birçok anlamı olmakla birlikte bu çalışmada milliyetçilik, bir milleti ve o millete ait devleti doğuran siyasi ve toplumsal hareketi tanımlamak için kullanılacaktır. Arap milliyetçiliğinin başlangıcını Arap aydınların görüşleri ile açıklamaya çalışmak ve bunu da tarihi örneklerle gerekçelendirmek doğru gibi görülebilir ancak bu açıklamanın kusurlu yanı, M. Hroch'un (2011) tasnifindeki A aşamasının ötesine gidememiş olmasıdır. Yani bir grup aydın, edebiyatçı, yazar vb. ortaya çıkmıştır ama onlar halka ciddi biçimde temas ederek halkı milliyetçi bir hareketin içine çekememiştir. Bunun altında yatan bir neden Arapların din (İslam) ve dil (Arapça) konusunda Osmanlı idaresi altında bir sorun yaşamamış olmalarıdır. İslam'ın dili olan Arapça Osmanlı idaresinin saygı duyduğu ümmetin de kutsadığı bir dil olduğu için Araplar, İslam ümmetinin önemli ve itibarlı bir parçasını oluşturuyordu. Özellikle kutsal şehirlerin (Mekke ve Medine) olduğu Hicaz bölgesi ayrıcalıklı bir yönetim hakkına sahipti. Bundan dolayı İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) idaresi

altındaki hükümetin Arap bölgelerinde Türkçeyi zorunlu dil haline getirme girişimine kadar bölgede halka sirayet eden bağımsızlık ya da özerklik talepli bir milli hareketin ciddi boyutta varlığı göze çarpmamaktadır. Arap milliyetçiliği eğer Birinci Dünya Savaşı'na ve hatta 1916 isyanına kadar göze çarpmadıysa bunun nedeni kültürel unsurları ön plana çıkaran ve işleyen kültürel (Arap) milliyetçiliği dışında ciddi bir milliyetçi yapılanma ve ruhun olmadığı ve Arapların kendi kendilerini yönetme (self-determinasyon) ilkesinin peşinde koşmamasıdır. Smith'in (2009) belirttiği gibi milliyetçi bir hareket milli kimlik, milli birlik ve self determinasyon yani kendi kendini yönetme ya da özerklik ile somutlaşır. Bu anlamda 1913 Paris toplantısı (ki sınırlı sayıda aydının içinde yer aldığı bir toplantıdır) dışında büyük savaşa kadar böyle bir talep olmamıştır. Yine Türklerin tarih sahnesine çıkmasından yakın zamanlara kadar Arapların kendi kendilerini yönetmedikleri bilinir. *"Kendi kendine yönetme fikri milliyetçiliğin yükselişinden önce Ortadoğulular için bir anlam taşımıyordu"* (Goldschmidt ve Lawrence, 2011, s.273). Bunun arkasında yatan sebep de Osmanlı'nın bir İslam devleti olmasından mütevellit Arapların da dil konusundaki dini avantaja sahip olmaları ve Suriye dışında devletin ana merkezine uzak coğrafyada yaşamalarından kaynaklanan serbestliktir. Hicaz bölgesinin özerk ve ayrıcalıklı pozisyonunun önemi ise yukarıda belirtildiği gibi dini açıdan kutsal mekânlar olmasındandır.

Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkabilmesi için milliyetçilikler yüzyılımı (19. yüzyıl) beklemek gerekecektir. Bundan önce büyük kısmı Osmanlı devletinin bir parçası olan Arap topluluklarının milliyet duygusu yerine kavmiyet, aşiret, din ya da şehir (yerel) bağlılığı ya da sadakatinden söz etmek mümkündür. Bu anlamda bütün Ortaçağ boyunca Batı medeniyetinin sahip olduğu millet ve milliyetçiliğin hasıraltı edildiği süreçten çok da farklı olmayan bir durum söz konusudur. *"20. yüzyıla gelinceye kadar Arap terimi özellikle Arabistanlı deve yetiştiricisi göçebe bedeviler için kullanıldı. Mısır ve Suriye'nin yerleşik halkları için Arap sözcüğü bir hakaret anlamına geliyordu. Türkler kızgınlık duydukları Araplar için "pis Araplar" demeye alışmıştı. Suriyeli ve Mısırlıların Arap olmaktan gurur duyabilecekleri fikri, bırakın bu ülkeleri Arap milliyetçiliği adı altında birleştirmeyi olsa olsa bir şaka sayılabilirdi. "Sen kimsin?" sorusu "Suriyeliyim", "Şamlıyım", "Şafii mezhebinden Sünni Müslümanım" veya "marangozum" diye yanıtlanabilirdi. Bir kabile aidiyeti bile telaffuz edilebilirdi ama ben bir Arap'ım yanıtı en azından 20. yüzyıldan önce duyulmuş değildi"* (Goldschmidt ve Lawrence, 2011, s.271). Bu izah Carlton J. Hayes'in (1995, s.51) Ortaçağ boyunca Avrupa toplumları için dile getirdiği görüşün aynısıdır : *"Avrupa'da birisine kim ya da ne olduğu sorulsa, cevabı hemen hemen kesindir: "Almanım," "İrlandalıyım," "İngiliz'im," "İtalyan'ım," veya "Rus'um" vb. Şayet aynı soru Ortaçağda yaşayan bir Avrupalıya sorulmuş olsaydı, muhtemelen şu cevabı verirdi: "Ben bir Hristiyan'ım."*

Bir Arap'ın kendi kimliğini evvela bir devletle, eyaletle, şehirle, dinle, mezheple ve mesleğiyle ilişkilendirmesi kimlik algısının henüz etnik kimlik ya da milliyet kimliğiyle şekillenmediğini gösterir. Arap kelimesine yüklenen anlamın medeni toplumun dışında yaşayan bedevilerle (göçebelerle) ilişkilendirilerek anılması da bu sadakatin henüz milliyet kimliğine yönelmediği bir dönemin (Ortaçağ) ruhunu ifade eder. Coğrafyanın genişliği ve bu coğrafyanın beraberinde ürettiği kültür dünyası farklı Arap kimliklerinin ve tarihlerinin ortaya çıkmasına neden olduğu için olsa gerek, tek bir ülke Arapçılığı yerine farklı ülkelerin farklı türden Araplıkları var olmuştur ve bu Araplıklar birbirleriyle rakip konumdadırlar (Mısır, Irak ve Suriye arasındaki rekabette olduğu gibi). Arap milliyetçiliğinin doğum yeri bazen Lübnan ve Filistin'i de içine alan Suriye bazen de Mısır olarak gösterilir (Dawn, 1991, s.12). Mısır'ın Mehmet Ali Paşa idaresiyle birlikte Osmanlı için bir muhalefet mekânı olması Mısır'da hem modernist düşünce akımının hem de Sultan II. Abdülhamit'i eleştirenlerin diğer yandan da düpedüz Arap milliyetçiliğinin ilk temsilcileri için güvenli bir sığınak haline gelir (Roshwald, 2013, s.221).

Arap milliyetçiliğinin kaynağı olarak Suriye alındığında öncelikle söz konusu dönemde Suriye'nin Lübnan, Filistin ve bugünkü Suriye'yi kapsadığı bilinmelidir. Arap milliyetçiliğinin kökeninin Suriye olarak gösterilmesinde ana kaynak George Antonius'tur. Antonius ³(1891-1942), misyonerlerin Beyrut, Kudüs ve Lübnan'da açtıkları okullarla (1860 yılında 33 okul 1000 öğrenci) bölge halkı üzerinde etnik uyanışta önemli rol oynadığını belirtmiştir. Ancak esas etki 1866 tarihinde Beyrut'ta kurulan Suriye Protestan Koleji'dir⁴. Antonius (2021, s.41-42), bu kolejin Arap uyanışı üzerindeki etkisinin diğer tüm kurumlardan daha fazla olduğunu belirtmiştir. Bu kolejlerin ortaya çıkması ve etkinlik alanlarını genişletebilmesi için bu toprakların hükümrani Osmanlıların güç kaybetmesini beklemek gerekecektir. Hristiyan Arap milliyetçisi Antonius bu süreci Suriye'nin özgürleşme dönemi olarak tanımlar. Neden özgürleşme olarak tanımlar? Sorusunun cevabı Osmanlının zayıflaması ve Osmanlı millet sistemi ile ve bu sistemde Hristiyanların dezavantajlı pozisyonları ile açıklanmalıdır. Suriyeli Doğu Hristiyan Katolik Kilisesi mensubu Necip Azuri (Najib Azouri) Paris ve Kahire'de sürgündeyken (1904-1916) yazdığı yazılarda, Arap ulusunun Osmanlı kontrolünden kurtulacağı ve kendi içindeki Hristiyan-Müslüman ayrımını aşacağı günü dört gözle bekler. Hristiyan Araplar Müslüman Araplara göre ayrı bir Arap devletini daha çok ister çünkü seküler bir Arap ulus devletinin kurulması, Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerinde Hristiyan azınlıkları çevreleyen ve bu ilk

³ Arap milliyetçiliğinin tarihini dünyaya duyuran kişi olarak gösteren Martin Kramer, Antonius'un sadece Arap milliyetçiliğini dünyaya duyurmak değil aynı zamanda bir kariyer ve itibar elde etmek için yazdığını yani çok hırslı biri olduğunu belirtir: "George Antonius'un daha sonraki kariyeri hakkında söylenebilecek tek şey, vatanseverliğinden çok hırsının etkilerini gösterdiği" (Kramer 2009:120).

⁴ Bugün: Beyrut Amerikan Üniversitesi

milliyetçilere göre Arap medeniyetinin bir bütün olarak ilerlemesini engelleyen ikinci sınıf statü havasını ortadan kaldıracaktır (Roshwald, 2013, s.222).

Evvela Arapçılık sonra da Arap milliyetçiliği olarak tanımlanacak hareketin sadece Hristiyan Araplar tarafından dile getirildiğini söylemek mümkün değildir. Arap milliyetçiliği Müslüman dindar ya da seküler aktörler tarafından da hem eylem hem de kuramsal düzeyde ortaya konmuştur. Örneğin Satı el-Husri Müslüman seküler Arapçılığın en önemli temsilcilerinden biridir. Esas olarak Osmanlı devletinde yaşayan ve Osmanlıcı bir Arap olan Satı el-Husri 1919 tarihine kadar yani Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı'nın yıkılışı kesinleşen kadar bu görüşlerini sürdürmüştür. Osmanlıcılık ve Arapçılık arasındaki sadakat çatışması Arap isyanında (1916) dahi yoktur tam bir Osmanlıcıdır. “Ama savaş Osmanlı'nın yenilgisiyle sonuçlanınca Arap milliyetçiliği davasını benimser” (Cleveland, 2018, s.64). Savaş sonrası 1919'da Şam'a giden Satı el-Husri “Arapçılığı kendi davası olarak görerek bütün yeteneklerini ve enerjisini bu davayı ilerletmeye” adar (Cleveland, 2018, s.108).

2. Arap Milliyetçiliğinin Görünümleri

Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan Arapların genel hedefi, Arap haklarını garanti altına alacak reform talebini aşan bir konumda değildir. Bu durum Arap milliyetçilerinin bundan daha ileri giderek Arap bağımsızlığını desteklediği gerçeğini değiştirmemektedir. Ancak bağımsızlık eğilimi sınırlıydı ve muhtemelen Birinci Dünya Savaşı'nın ilanından sonra büyük oranda ön plana çıkmaya başlamıştır. Arap milliyetçiliği, Osmanlı Devleti'nde anayasanın ilanından önce ve sonra Türklerin Avrupa'ya karşı duramayacaklarının anlaşılması ve benzer şekilde İttihatçıların Arap diline karşı çıkararak ve Türkleştirme politikasını benimseyerek ciddi bir provokasyona girişmeleriyle ivme kazanmıştır (Duri, 2012, s.203-204). Haddad da konuya benzer şekilde yaklaşmakta ve erken dönem siyasi Arap milliyetçiliğinin yükselişinde Türk milliyetçiliği ve Pantürkizmin etkisi olduğunu savunmaktadır. Buna ilaveten İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin izlediği Osmanlıcılık politikasının da aslında Türk merkezli olduğunu ve bunun da Arap milliyetçiliğini etkilediğini vurgulamaktadır⁵ (Haddad, 1994, s.213). Sadece Haddad değil, Tibi (1998), Zeine (2020), ve Khalidi (1991) de, Jön Türk politikasını yani İTC'nin Pantürkizm'ini Arapçılığın çıkış sebebi olarak görürler, Khalidi buna Siyonizmi de ekler. Hepsi de Arap milliyetçiliğinin Jön Türk döneminde güçlendiğine inanır (Dawn, 1991, s.12). Arap milliyetçiliğini sadece Hristiyan Araplarla izah etmek yeterli değildir. Örneğin Ernest C. Dawn (1991, s.11) bu milliyetçiliğin daha çok birbirleriyle rekabet eden Arap elitiyle ilgili olduğunu belirtir. Yine Dawn'a göre Arap milliyetçiliği Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar azınlık bir muhalefet

⁵ Osmanlıcılık politikasının Türkçü merkezli iddialar olduğu ya da İTC'nin Türkçü/panturancı politikaları hayata geçirdiğine dair iddialar daha çok Araplar ve Batılı dönemin diplomatları tarafından ortaya atılmıştır. Bu iddialar Osmanlı arşivlerindeki veriler tarafından doğrulanmamıştır. Osmanlı'nın 1908-1918 aralığındaki arşivlerini inceleyen Kalaycı (2018, s.17) bu iddiaları doğrulayacak inandırıcı bir kanıt bulunmadığını belirtir.

hareketi olarak kalmıştır. Arap entelijansiyasının çoğunluğu İmparatorluğa sadık Osmanlılar olarak kalmıştır. Jön Türk döneminin, Arap milliyetçilerine Abdülhamid döneminden daha büyük bir fırsat sağladığı söylenebilir. Arapçılık Jön Türk devriminden önce de görünür bir hareketti, ancak 1908'den sonra göreceli bir şekilde arttığı da bir vakıadır. Her ne kadar değişiklikler Tanzimat'ta başlamış olsa da, Meclis-i Mebusan'ın yeniden açılması, parti faaliyetlerinin gelişmesi ve basının yaygınlaşmasının siyasi tartışmaları kolaylaştırması gibi sonuçlar Arap milliyetçiliğini geliştiren etkenler olarak görülebilir. Dolayısıyla Dawn, 1908'den önce de Arap milliyetçiliği olduğunu, bunu yaratan ana unsurlardan birinin özgürlük ortamı ya da anlayışı olduğunu ve bunun da 1908 sonrasında Arap milliyetçiliğinde yükselişi beraberinde getirdiğini ifade etmektedir (Dawn, 1991, s.16-17). Bu görüşe ilaveten Kayalı'nın, İttihat Terakki'nin 1913'te iktidara geldiğinde dahi Türkçülüğe değil de aslında İslamcılık ideolojisine yaklaştıklarına (Kayalı 2018) dair tespitine değinmekte yarar vardır. Kayalı'ya göre Jön Türkler, siyasi eşitliğe dayanan ve çok-toplumlu ve çok-dinli bir devlet yapısını öngören Osmanlıcılık'ın iflasını gördükten sonra imparatorluktan geriye kalanları İslamcılık ile bir arada tutmaya çalışmışlardır. Literatürdeki hâkim görüşün aksine Kayalı, 1913'ten sonraki süreçte dahi İTC'nin İslamcılık politikasına sahip olduğunu iddia etmekte ve bunu destekleyecek arşiv verilerini kullanmaktadır (Kayalı, 2018, s.15-16).

3. Arap Milliyetçiliğini Doğuran Sebepler

Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkış sürecini Osmanlı çatısı altındaki diğer etnik milliyetçiliklerden farklı görmemek gerekir çünkü hemen hepsinde meydana gelen gelişim seyri aynıdır. Milli edebiyatın ve aydınların yayın ve dernekleşme faaliyetlerinin orta sınıflaşmayla (burjuvallaşma) desteklenmesi ile başlayan kültürel milliyetçilik süreci bir milletin öteki olarak görülenden farklılığını ortaya koyarak hitap ettiği kitleye bir benzerlik ruhu ve hissiyatı aşılar. Keşfedilen ve üretilen mitlerle, romanla, mitle, şiirle ve gazete yazılarıyla başlayan süreç kendi sınıfsal tabanını ekonomik aktörleri de dahil ederek mümkün olduğunca genişletmiştir. Birbirlerinden kopuk ve aynı hedeflere sahip olmayan kitle bir millete yani aynı ruha, bedene ve sadakat nesnesine sahip olduklarını düşünecek kadar birbirleriyle dayanışma içine girdiklerinde ve nüfus olarak göreceli bir eşiği (Hobsbawm, 2010, s.50) geçtiklerinde ana dille eğitim ve idari özerklik başta olmak üzere çeşitli taleplerde bulunduğu görülmüştür. Ancak bu benzerlikler Arap milliyetçiliğinin diğerlerinden farkını görmeyi engellememelidir. Örneğin Arapça ve Araplar, imparatorluktaki diğer etnik topluluklara göre yukarıda belirtildiği gibi daha avantajlı olmuştur. İslam'ın kutsal kitabı Kur'an dilinin Arapça olması ve İslam peygamberi Hz. Muhammed'in Arap olması gibi dini hususlar dolayısıyla Arapların, Türklerin (Osmanlı'nın) gözündeki itibarı üstündür. Ayrıca Arapların yaşadıkları Arap-yoğun

coğrafyanın hem genişliği hem de bu coğrafi bölümlerin imparatorluğun uzak coğrafyasında yer alması da Arap milliyetçiliğinin seyrini farklı şekilde etkilemiştir.

Arap milliyetçiliğini ortaya çıkartan sebepleri teferruatı ile açıklamadan önce temel olarak şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

- 1- Tanzimat dönemi boyunca (1839-1876) Avrupalı ve özellikle Amerikalı misyonerlerin Arap edebiyatı ve kültürünü canlandırarak tarihi kök ve zenginliklere dair kimlik algısı üretmesi.
- 2- Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'ı modernleştirme çabalarının ve Hristiyan Araplara özgür hareket etme alanını açması.
- 3- Avrupa'ya eğitim için gönderilenlerin Avrupa'daki milli kimlik ve milliyetçilik düşüncelerinden etkilenmesi.
- 4- İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) izlediği Türkçü politikalar ve özellikle III. Ordu Komutanı ve İTC'nin üçüncü önemli ismi Cemal Paşa'nın Suriye'de izlediği ve Arap kaynaklarında "terör dönemi" olarak adlandırılan idari süreç.
- 5- İTC rejiminin izlediği seküler politika: İTC'nin seküler politika takip ettiği, örneğin Reşit Rıza gibi Osmanlıcı ve Arapçılık arasında salınan bir için Osmanlıcılıktan Arapçılığa geçiş için gerekçe olarak gösterilmiştir. "Jön Türkler Abdülhamid'i tahttan indirdikten sonra, dahası İslam'a kayıtsız kaldıklarını ve dinsizliğe izin verdiklerini gösterdiklerinde, Raşid Rida (Reşit Rıza) Arap milliyetçiliğini gönülden desteklemeye başlar (Haim, 1964, s.24).
- 6- İslam'ın öncülüğünü Arapların yaptığına dair Arap üstünlüğü inancı: Araplar 16. yüzyılın ortalarından itibaren Türklerin hakimiyeti altına girdikten sonra bu öncülüğü kaybetmişlerdir. Tekrar öncü olabilmek için Türk hakimiyetinden kurtulmaları gerektiği iddia edilmiştir. "Araplar, bütün milletler içinde dinde otorite ve Müslümanlara örnek olmaya en uygun olanlardır; diğer milletler başlangıçta onların rehberliğine uymuşlardır ve şimdi de onlara uymaktan geri durmayacaklardır" (Kevakibi, 1976, s.80) gibi görüşlerin revaç bulması Arap milliyetçiliğini tetiklemiştir.
- 7- İstanbul'da Kürt ve Arap aşiret liderlerinin çocukları için açılan eğitim kurumlarının (aşiret mekteplerinin) gizil bir işlevi olarak milliyetçiliklerin ortaya çıkması: Arap ve Kürt milliyetçiliklerinin gelişmesinde onlar için açılan özel sınıfların yani İstanbul'daki aşiret mekteplerinin özel bir önemi vardır bu okulların kuruluş amacı (açık işlevi) her ne kadar Osmanlı düşüncesine sahip öğrenciler yetiştirmek olsa da etnik kimlik bilincini arttırmıştır (Biçer, 2024, s.82-83). Arap ve Kürt milliyetçiliklerinin ve aynı zamanda Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında Abdülhamit karşıtlığının çok özel bir yeri vardır.

- 8- 14 Mayıs 1948’de İsrail devletinin kuruluşu ve bundan sonra gerçekleşen Arap-İsrail Savaşında (15 May 1948 – 10 Mart 1949) Arap monarşilerinin Siyonist rejime yenilmesinin verdiği Arap gururunun kırılmasından kaynaklanan hınç ve bu hınçtan beslenen milliyetçilik.
- 9- Arap monarşilerinin İsrail yenilgisinden kaynaklanan sorgulama sürecinin 1952’de Mısır’la başlayan Hür Subaylar hareketiyle birlikte sosyalizm ve milliyetçiliği harmanlayan Baas rejimleriyle yer değiştirmesi ve milliyetçiliğin sosyalizmle harmanlanarak yeni seküler formunun netleşmesi.

Bu çalışma Arap milliyetçiliğinin ikinci yükselme aşaması olarak görülebilecek Birinci Dünya Savaşı ama özellikle İsrail’in kuruluşu sonrasını ele almayacaktır. Çünkü bu ayrı bir çalışma konusudur ve hacim açısından bir makaleyi zorlayacaktır.

4. Mehmet Ali Paşa ve Arap Modernleşmesi

Gerçekte Arap olmayan bir Osmanlı valisinin Suriye macerasının Arap milliyetçiliğiyle ilgisi, Arap coğrafyası üzerinde Arapları modernleştiren bir süreci başlatması ve Osmanlının bölgedeki gücünü kırması ile açıklanabilir. Aslında Mısır valisi Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa, Suriye’yi kontrol altına alırken Osmanlılara dini alanda karşı çıkmamıştır. İbrahim Paşa’nın Suriye’yi işgali ya da Arapların gözüyle fethi, büyük bir Arap devletinin kurulmasının başlangıcı olarak görülmüştür. Bunun bir de Müslümanlara göre daha yüksek vergi ödeyen ve çeşitli haklardan mahrum gayrimüslimler için ayrı bir önemi vardır. İbrahim, Türklere karşı Arapların, Hristiyan Arapların özgür olma savaşını vermiştir. *“Çünkü Osmanlı’nın İslami teokrasisi altında ümmetin bir parçası görülmeyen ve bu yüzden de tebaa olarak statüleri bulunan Hristiyanlar kurulacak olan bir Arap devletinde tam bir vatandaş olacaktı ve gerçekten İbrahim Paşa’nın Suriye’de yaptığı en mühim yenilik tüm dinler için eşit statü hükmü getirmiş olmasıydı”* (Tibi, 1998, s.130).

Suriye’nin özgürleşmesinin arkasında, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa’nın idare ettiği zaman aralığında (1831 ve 1840) Hristiyanlara geniş özgürlük alanı tanıyan politikalar vardır. Osmanlı döneminde hareket alanı kısıtlı olan Hristiyan misyonerler daha rahat bir hareket alanı (sosyal ve siyasi mobilizasyon kazanarak) özgürleştikleri için bu misyonerlerin etkileri kendisini daha fazla hissettirmiştir. Hristiyan misyonerler misyoner okullarında Arap edebiyatını yeniden canlandırarak Arap milliyetçiliği hareketini güçlendirecektir. Mehmet Ali’nin oğlu İbrahim’in Suriye’de hükmetmesinin bir başka sonucu, (Tibi, 1998, s.128), Suriye’de seküler bir yönetimin ortaya çıkmasıdır. Suriye’nin, İslam’ı iktidarının meşruiyeti için kullanan Osmanlı’dan kurtulması seküler bir yönetim ortaya çıkarmıştır.

Mehmet Ali Paşa tıpkı II. Mahmut gibi Mısırlı öğrencileri ve subayları Avrupa’ya eğitim almaları için göndermiştir. Avrupa’da eğitim almış kişilerden biri de et Tahtavi’dir. Vatan kavramını ilk kez

kullanan Tahtavi, vatan ve vatanseverliğin Arapları Batı karşısında içine düştükleri bunalımdan kurtarıp Batı'nın gücüne ulaştıracağını düşünür (Dawn, 1991, s.5). Modernliği mümkün kılan akıl yürütme yöntemi şöyle işler: Avrupa'nın ilerlemesi vatanseverlikle olmuştur örneğin Fransızların anavatanlarına duydukları sevgi Fransa'nın ilerlemesine neden olmuştur. Öyleyse Arapların vatanseverlikleri de onları Batı karşısında hem itibarlı hem de güçlü hale getirecektir. Görüldüğü gibi bu bakış açısı Osmanlı siyasi tarihindeki Genç Osmanlıların (Namık Kemal, Ziya Paşa vb.) tarzıyla örtüşmektedir.

5. Misyonerler Marifetiyle Milli Bilinç ve Milli Edebiyatın Canlanması

Avrupalı ve Amerikalı misyoner gruplar sömürgeciliğin öncüleri olmasına rağmen milli dille olan yakın alakaları hasebiyle Araplara milli bilinç aşılamışlardır. Amerikalı ve Rus misyonerler Arap Rönesansına önemli katkıda bulunmuşken Fransız Katolik misyonerleri açıkça sömürgeci bir politika izlemiştir. İlk Arap milliyetçileri Fransız misyoner okullarından değil, faaliyetleri daha az sömürgeci amaçlar içeren Amerikalı Protestan misyoner okullarından yetişmiştir (Tibi, 1998, s.132-133). Bu nedenle Amerikan misyoner okullarının özel bir önemi vardır. Amerikalı misyonerler Arapça İncil aracılığıyla gençleri Protestan yapmayı amaçlıyorlardı ancak bunun beklenmeyen bir sonucu ortaya çıkmıştır (Goldschmidt ve Davidson, 2011, s.276). Gençler Arap edebiyat ve tarihi ile daha fazla tanışmıştır ki bu da Arap milliyetçiliğine giden yolu açmıştır. Osmanlı'nın Arap coğrafyasındaki gücü azaldığı ölçüde Avrupalı ve Amerikalı misyonerler daha geniş bir özgürlük alanı bularak Arap milli edebiyatının yeniden doğuşuna katkı yapmışlardır. Arap milliyetçiliğinin kültürel alanda temayüz ettiği bu dönemde, Amerikalı misyonerlerin Arap dilini modernleştirilmesi dikkat çekmektedir. Mesela 19. yüzyılın edebi yenileşmesini başlatan Nasip el Yazıcı (1800-1871) Amerikalı misyonerlere Arapça metinler hazırlamıştır. Ayrıca İncil'in Arapça tercümesini yapmıştır (Tibi, 1998, s.135-136).

Amerikalı misyonerler için çalışıp, Arap kültürünün canlanmasını sağlayan Arap Hristiyanlardan kayda değer iki isim Suriyeli Butros el Bustani (1819-1883) ve Faris el Şidyak'tır (1805-1887). Protestan Amerikalı misyonerlerin en güvendiği gönüllü işbirlikçisi Hristiyan bir Arap olan El Bustani, tüm Arapların birleşmesi ve Avrupa'nın örnek medeniyet olarak alınması gerektiğini belirtir. El Bustani'ye (Tibi, 1998, s.139) göre, ulusal dayanışma dinin üstündedir, tüm dinlere mensup Arapların birleşmesi gerekmektedir. Bu gerçekleştiği takdirde milli birlik ve Arap kültürü yükselecek ve canlanacaktır. George Antonius'a göre, ilk Arap milli yazarı vatan kasidesini kaleme alan Nazif el Yazıcı'nın oğlu İbrahim El Yazıcı'dır (1847-1905). İbrahim El Yazıcı, Arapları tek müstakil kültürel unsur olarak ilan etmiş ve Osmanlı esaretini kınayarak Araplara şöyle seslenmiştir; “*Ayağa Kalkın Araplar ve uyanın! biz tüm yüceliklerin kaynağıyız*” (Antonius, 2021, s.50-51; Tibi, 1998, s.139).

Yazıcı'nın şiirine yüklenen anlamın abartılı olduğu hem yazarının Hristiyan olmasından dolayı talebinin farklı amaçlar içermesi hem de etki gücü açısından tartışmaya açıktır. Nitekim Haim'e göre (1964, s.5), İbrahim el-Yazıcı'nın şiiri Antonius'un vurguladığı gibi Arapları uyanmaya ve ayağa kalkmaya teşvik eden milliyetçi bir manifesto değildir. Daha ziyade, bir Hristiyan tarafından Müslümanlara bazı Avrupalı siyasi fikirleri benimsemeleri için yapılan bir çağrıdır; bu fikirler kabul edildiği takdirde Hristiyanların aşağı konumunu sona erdirecek ve onları Müslümanlarla eşit seviyeye yükseltecek bir çağrıdır bu. Hristiyan misyonerlerin etkisiyle Arapçanın yeniden hayata dönüşü, genç Türkiye Cumhuriyeti'nde Osmanlı ve İslam öncesi milli kimlik arayışıyla Osmanlı öncesi milli kültürün yeniden uyanışını hatırlatır. Bu anlamda Tibi, misyonerlerin ilerlemeci rolü oynadığını söyler ancak bu misyonerler içinde özellikle Rusların, tüm Arapları Osmanlı'ya karşı kıskırtmak istediğinin altını çizerek. Amerikalı misyonerler daha tarafsız takdim edilir. Onların amacı ya da gizil işlevi, dini faaliyette bulunmak, Arapça'yı modernleştirmek ve milli dili yeniden canlandırmaktır. Asıl amaçları ise, Arapların Osmanlı'ya duyduğu sadakatin altını oymaktır. Osmanlı ile Hristiyan topluluklar arasındaki sadakat bağına kesmek tüm misyonerlerin ortak hedefidir.

6. Arap Milliyetçiliği ve Batı Emperyalizmi

Arap milliyetçiliğinin bir yüzü de Batı emperyalizmine karşı verilen mücadeledir. Batı sadece sömürgeci değil aynı zamanda Arap topraklarının İsrail (Yahudiler) tarafından işgaline aracılık eden devletler topluluğudur. Bu nedenle Arap birliğinin (pan-Arabizm) varlık sebebi şu üçlü yapı sonrası ortaya çıkar (Tutsch, 1958, s.22); Anti-Siyonizm, anti-sömürgecilik ve Batı karşıtlığı. Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışını anlamak için önce Osmanlıya karşı sonra da Batı emperyalizmine verilen tepkiyi takip etmek gerekir (Tibi, 1998, s.122-123). 19. Yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'nın (Batının) Arap topraklarında artan nüfusu ve emperyalist politikaları Arap (İslam) coğrafyasında iki yönlü tesir yapmıştır. İlk olarak Müslümanların Batı ile teması sonrası modern ve seküler bir aydın sınıfı ortaya çıkarken aynı zamanda ve paradoksal olarak Batı karşıtı İslamcı ve milliyetçi bir kuşak yetişmiştir (Biçer, 2024, s.81). Muhammed Abduh'un öğrencisi ve Arap milliyetçiliğindeki ilk Müslüman öncü olan El-Kevakibi (1869-1903), İslam'ın meşru temsilcileri olarak Arapları görmektedir. El-Kevakibi, bir yandan dini canlanış (Arapların manevi halifeliği fikri gibi) diğer yandan Arap bağımsızlığı için çalışmıştır. 1904'te Paris'te kurulan Suriye ile Irak'ın bağımsızlığını talep eden Arap Vatanı Birliği örgütlenmesi içinde yer almıştır. El-Kevakibi, modern seküler Pan-Arabizmin ilk gerçek entelektüel öncüsü olarak kabul edilebilir. Bu unvanı iki açıdan hak eder (Haim, 1964, s.27) kendisini, Türklere karşı onlardan daha iyi insanlar olan bu yüzden de öncelikle Arapların savunucusu olarak ilan eden ilk kişidir. İkinci olarak, Araplar için ruhani bir halifelik fikrini ortaya atarak tamamen seküler bir siyasete doğru ilk adımı atar. Avrupalı yabancılara karşı gösterilen

tepkinin referansı M. Abduh ve C. Afgani iken; Osmanlılara karşı gösterilen tepkinin referansı seküler (Hristiyan) milliyetçilerdir. Örneğin Azoury'nin programı (Haim, 1964, s.9) Arap topraklarının Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasına yönelik ilk açık talebi oluşturmuştur. Bu talebin bir Hristiyan tarafından yapılmış olması özellikle önemlidir, çünkü Müslümanlar dünyadaki tek büyük Müslüman güç olan Osmanlı İmparatorluğu'na zarar verebilecek herhangi bir hareketten çekinmektedirler. Arap milliyetçiliğinin ilk ortaya çıkışı görüldüğü üzere Hristiyan Arapların ve özellikle Amerikalı misyonerlerin etkisiyle dil ve kültür alanında gerçekleşmiştir. Milli edebiyat ve gazeteciliğin gelişmesi Arap milliyetçiliğini evvela kültürel milliyetçilik olarak ortaya çıkarmıştır. Dilbilimci ve milli edebiyatçılarla başlayan ilk safhadan sonra ikinci dönem, Jön Türkler içinde yer alan Batıcı Arap subayların Arap milliyetçiliğini yasadışı örgütlenmelerle siyasi alana çekmeleriyle devam etmiştir.

7. Arap Dernekleri ve Milliyetçilik

II. Meşrutiyet tüm etnik milliyetçiliklerin yanında Arap milliyetçiliğinin de yükselmesini beraberinde getirmiştir. 1908 Jön Türk devrimi Beyrut, Şam, Bağdat, Halep, Yafa ve Kudüs'teki insanların İstanbul'daki meclis için kendi temsilcilerini göndermelerini beraberinde getirmiştir. Böylece devrim Türk ve Arap kardeşliği için yeni bir umut ortaya çıkarmıştır. Bunu ifade eden derneklerden birisi Osmanlı-Arap Kardeşlik Cemiyeti (El-İhaül Arabi ve'l Usmani) adıyla 1908 yılında ortaya çıkmıştır. Ancak etnik grupların etnik odaklı dergi ve derneklerin sayısının giderek artmasını kendileri için bir tehdit olarak gören İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı-Arap Kardeşlik Cemiyeti'ni diğer etnik derneklerle birlikte 31 Mart Vakası'ndan sonra Suriye'deki kışkırtmalara katılmalarını gerekçe göstererek kapatmıştır (1909). Arap tarihi ve kültürü alanında etkinlikler düzenleyen öğrenci, memur, yazar ve mebusların kurduğu Edebiyat Kulübü'(El-Münredî'l Edebi) adlı dernek (Kılınçkaya, 2004, s.63) ise kültürel alanda etkinlikte bulunmanın dışında çok dikkat çekmemektedir.

Adem-i Merkeziyet Cemiyeti (El-La Merkeziye) ise, siyasi amaç gözeten ve Kahire'de kurulan (1912) parti niteliğinde bir örgütlenme olan cemiyet, merkezi hükümetten (meclis) ayrı olarak her vilayetin mahalli meclisini kurmasını talep etmektedir. Her vilayette Türkçe ve o vilayette ikamet edenlerin dili (olan Arapça) olmak üzere iki resmi dilin olmasını ve eğitimin o vilayette ikamet edenlerin diliyle yani Arapça yapılmasını savunmuştur (Kılınçkaya, 2004, s.63). Dernek adından da anlaşılacağı üzere daha fazla özerklik talebinde bulunmaktadır. Yasal alanda faaliyet yürüten cemiyetlerden ayrı olarak Arap milliyetçiliği söz konusu olduğunda şu gizli cemiyetlerin adı geçmektedir:

- 1- Suriye Protestan Koleji'ndeki Hristiyan öğrencilerin kurduğu dernek. Beyrut'taki⁶ Suriye Protestan Koleji öğrencisi beş genç Hristiyan tarafından 1875 yılında kurulan gizli cemiyet⁷ önce sadece Hristiyanları üye olarak almış sonra Müslüman ve Dürzileri yani tüm Arapları bünyesine kabul etmeye başlamıştır. Tibi bu durumu, Arapların din ve diğer farklılıkları gözetilmeksizin vatandaş sayılacağı bir Arap ulus devleti tahayyülü olarak görmektedir (1998, s.139). Bu örgüt, Osmanlı yönetimine karşı Arapları isyana çağırırken yalnızca ülkelerinin bağımsızlığını talep etmekle kalmamış Arapçanın resmi dil olarak kabulünü ve Suriye birliklerinin kendi ülkelerinde kalmasını talep etmiştir. Genç Arapları rahatsız eden husus, Arap gençlerin Osmanlıya (Türklerle) isyan eden Yemen'e ya da Rus ordularına karşı sefere gönderilmesinden duydukları rahatsızlıktır (Sourdell, 2017, s.112). Yani bu cemiyet üyeleri Arap gençlerin Arabistan coğrafyası dışında askerlik yapması ya da savaşmasına karşı çıkmaktadırlar.
- 2- Kahtaniye Cemiyeti: Arapların milli uyanışını hedefleyen cemiyet İstanbul'da kurulmuştur (1910). Avrupa üniversitelerinde okuyan Arap öğrencilerle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Araplar için eşit haklar ve kültürel özerklik istemiyle 1913'te Paris'teki Arap Kongresi bu dernek tarafından düzenlenir. Kurucuları hem yasal alandaki derneklerde hem de burada yer alırlar. Bu cemiyetin ordu içindeki uzantısı El-Ahd'tır.
- 3- Genç Arap Cemiyeti (Cemiyet'ül Arabiyyet'ül Fettat): Suriyeli ve Iraklı gençler tarafından Paris'te kurulur (1911). Üyeleri sivil ve askerlerden oluşan dernek Şam'da bir merkez kurmayı başarır. Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal ile burada görüşüldüğü için Arap ayaklanmasıyla ilişkili bir dernektir.
- 4- Yemin (El-Ahd): Ordu içindeki Arap asıllı subayları kazanmayı amaçlayan örgüttür. Kahtaniye cemiyetine sızma olduğunu düşünen Aziz Ali El Mısri'nin etkisiyle kurulan (1913) Ahd, en etkili siyasi hedefli Arap örgütüdür. Harbiye mezunu (1904) olan Aziz Ali El Mısri II. Meşrutiyet'in aktif ittihatçı subaylarından biridir. Bu dönem Arap milliyetçilerinin iyi bir numunesi olan El Mısri Arap milliyetçiliğine hem de Osmanlı Devletine bağlıdır. Bu dönemdeki Arapçılardan temel kurgusu, Avusturya-Macaristan gibi bir Osmanlı-Arap Devleti kurmaktır (Kılınçkaya 2004:63). Ernest C. Dawn'ın da belirttiği gibi Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna (1918) kadar Arapların çoğunluğunun gözünde müstakil bir devlet kurma hedefi yoktur.

⁶ Beyrut bugün Lübnan'ın başkenti olsa da o zaman Suriye'nin dört eyaletinden biridir.

⁷ G. Antonius cemiyetin ismine dair bir bilgi vermeden Beyrut gizli cemiyeti ya da Beyrut'ta kurulan gizli cemiyet diye zikreder.

Şerif Hüseyin'in isyanı süresince el-Ahd ve El Fatat Mekke emirini aracı kılarak İngilizlerle temasa geçerler. Derneklerin amacı (Dawn, 1998, s.33), bağımsız bir Arap devleti ve İngilizlerle savunma anlaşması yapıp, imtiyazlar içeren bir protokolü (Şam Protokolü) önermek ve hayat geçirmektir.

Adem-i Merkeziyetçi Parti ve Paris'teki Arap öğrenci derneği tarafından düzenlenen Paris Arap Kongresi'nde (1913) alınan kararlar, Arap milliyetçiliğinin başlangıcı için bir referans noktası olarak gösterilmektedir. Ancak kongrede alınan kararlar Arapların hala ayrılıkçı değil, Osmanlıcı olduğuna işaret eder. Araplar adem-i merkeziyetçilik taleplerini dile getirirken diğer yandan Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak istemediklerini de açıklamışlardır (Cleveland 2008:159). Arap milliyetçiliğinin ayrılık hareketi Büyük Arap İsyanı olarak adlandırılan Hicaz Emiri Şerif Hüseyin ile başlayacaktır (1916) ancak bu ayaklanmanın da tüm Ortadoğu Arap dünyasını temsil etmediği görülecektir.

Arap derneklerinin gücünün Arap milliyetçiliğinde var olduğundan daha da abartılı biçimde sunulduğu genel bir tartışma konusudur ve burada da eleştirinin kökü, dernekleri abartılı biçimde ön plana çıkartan G. Antonius'a gider. Derneklerin var olduğundan daha güçlü gösterilmesini ve böylece İngiliz desteğinin alınmasında Çanakkale-Gelibolu'da Osmanlı cephesinden İngilizlere sığınan ve kendini gerçekte öyle olmadığı halde gizli dernek el-Ahd üyesi olarak tanıtan teğmen el-Faruki önemli rol oynar. El-Faruki'nin açıklamaları ve yönlendirmelerine güvenen İngilizler sıkıştıkları Gelibolu'da onları kurtaracak ayrıca isyanla çok sayıda Arap askerinin Osmanlı cephesinden düşmesiyle büyük bir kazanç elde edeceklerini düşünürler (Fromkin, 2023, s.149-151) zira Avrupa cephelerinde sıkışan İngiliz ve Fransızlar Arap isyanıyla birçok alanda kazanç elde edeceklerdir. Bu nedenle el-Faruki'nin İngilizler Suriye kıyılarına çıkartma yapmadan Arap isyanı çıkmayacağını söyleyince İngiltere Suriye ve Filistin'i işgal etmek gerektiğini düşündü (Fromkin, 2023, s.158). Gerçekte el-Faruki sahtekârın tekiydi ve gizli Arap cemiyetleri o kadar güçlü değildi (Fromkin, 2023, s.158). Arap askerleri hem İslam'a hem de Osmanlıya sadıktılar. Esir kamplarında Arapça konuşan subaylarla yapılan mülakatlardan hazırlanan bir bültende (Fromkin, 2023, s.177), Arap subayların çoğunun Jön Türkleri desteklediği, desteklemeyen küçük bir azınlığın da, "*düşman karşısında askeri bir isyanı vicdanlarına uygun bulmadıkları*" belirtilir.

8. Hicaz Emiri Şerif Hüseyin ve Arap Ayaklanması

Arap milliyetçiliği için temel referans olarak gösterilen ve tüm Arap coğrafyasını ifade etmemesine rağmen genel olarak Büyük Arap Ayaklanması şeklinde adlandırılan Hicaz Şerifi Hüseyin'in başlattığı isyan üzerinde ayrıntılı durmayı gerektirir. İsyan sanki Arap milliyetçiliğinden kaynaklanıyormuş gibi görülür oysa Arap milliyetçiliği üzerine ana kaynaklar olarak gösterilen eserlerde (Dawn 1998 ve Zeine 2020) ve savaş tarihini anlatan eserlerde (Fromkin 2023) isyan

tamamen Şerif Hüseyin'in şahsi ihtiraslarını kullanan İngilizlerin Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlıya yeni cephe açmak ve özel olarak da Kanal Harekatı'nda Osmanlının gücünü parçalamak amacıyla sipariş üzerine başlatılan bir isyan olarak görülür. İngiliz siyaseti karşısında toy ve deneyimsiz Şerif'i bu isyana motive eden ise İngiliz altınları ve tüm Arap dünyasının halifesi olma hayalidir. Dawn (1998, s.8-9), bu isyanı milliyetçi bir isyan olarak görmez çünkü isyan süresince Arap milliyetçiliğinin çok daha güçlü olduğu Irak ve Suriye gibi yerlerde Türklere karşı bir isyan gerçekleşmez. Ayrıca 1911 yılında Osmanlı parlamentosundaki 35 Arap milletvekilinin Hüseyin'e Arapların lideri olup onları Türklerden kurtarması dileğiyle yazılan mektubu da Dawn (2018, s.17) şüpheli görür. Yani söz de milliyetçi ayaklanmaya başka bir meşruiyet sağlayan bu mektubun gerçekten yazılıp yazılmadığı belirsizdir.² Haziran 1916 tarihli Arap ayaklanması, Arap milliyetçiliğinin önemli bir dönüm noktası gibi gösterilir ancak bunun tartışmalı olduğu açıktır. İlk sebep yukarıda Dawn'ın altını çizdiği Hicaz bölgesiyle ve sadece Hicaz Haşimilerin katılımıyla sınırlı bir isyan olması iken, ikinci önemli gerekçe, Hüseyin'in motivasyonunun tüm Müslümanların evrensel halifesi olma tutkusuyla ilgilidir. Arap ülkesinin kralı olmayı kafasına koyan Şerif Hüseyin bu isteğini Osmanlılık politikasına bağlı kaldığı süre içinde gerçekleştiremeyeceğini anladığı andan itibaren İngilizlerle temasa geçmeye başlar. Her ne kadar Arap milliyetçiliğinden çok kendi iktidarı için mücadele etse de İngilizler tarafından desteklenen Arapçılık Osmanlıcılığa karşı galebe çalmıştır. Arap milliyetçiliği hareketine geç katılan Satı el-Husri, Arap isyanını Osmanlının savaşı kaybetmesinde önemli bir sebep olarak görmez çünkü ona göre (Cleveland, 2018, s.112-113), zaten Almanlar savaşı kaybettikleri için Osmanlılar da kaybetmiş olacaktı oysa bu isyanın esas önemi Arap milli duygularını harekete geçirmesiydi. Dolayısıyla Arap isyanı Araplar arasında milliyetçiliği yaymıştır. *"Haşimilerin yüzlerini Arap milliyetçiliğine çevirmeleri, yönetici sınıf içerisindeki bir zümrenin (Haşimilerin) yine aynı sınıf içerisindeki rakipleriyle girdiği mücadelesinde bir araç olarak kullanılmak üzere yeni bir ideolojiyi (milliyetçiliği) benimsemesi olayıdır"* (Dawn, 1998, s.61). Öyleyse Dawn'a göre, Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ne sınıfsal ne de dini bir gerekçeye dayanmayıp, esasen elitler arası mücadelenin sonucudur. Şerif Hüseyin'i isyana cesaretlendiren ve iten önemli sebepler vardır. Evvela Şerif, Osmanlı'nın Kızıldeniz'de İngilizlere karşı koyacak güçte olmadığını bilir. Ayrıca Şerif Hüseyin, Mekke emirliğinin tehlike altındadır zira İstanbul'da onun azliyle ilgili söylentilerden haberdardır. Eğer Osmanlı savaştan zaferle ayrılırsa kendi geleceğinin tehlikeye gireceğinin farkındadır (Stitt, 2018, s.158-159). Bunları bildiği için Osmanlı hükümetine destek vermek yerine isyan etmeyi tercih etmişti. Öncelikle belirtmek gerekir ki bu isyan Arap milliyetçiliğinin zirvesi ya da pür bir Osmanlılık reddiyesi değildir. İsyen daha çok, Şerif Hüseyin ve onun gibi bazı öncülerin hanedanlık hırslarıyla birlikte savaş ortamının getirdiği bir stratejik

paniğin ürünüdür. Ancak sonuçları itibariyle Araplarla Türkler arasında siyasi bir ayrılığa yol açmıştır (Kayalı, 1998, s.16). Hüseyin'in isyanının arkasındaki önemli sebeplerden bir diğeri, Hicaz'ın özel konumuna son verilerek bir Osmanlı vilayeti yapılma düşüncesidir⁸. Şerif Hüseyin İTC'nin bu politikasına karşı her şeyin eskisi gibi kalması gerektiğinde ısrar etmiştir (Dawn, 1998, s.24). Haliyle merkezin gücünü Hicaz'da hissettirmek istemesi çevreyi rahatsız eden bir politika olarak görülmüştür. Hüseyin'in Osmanlı'ya isyanının arkasındaki önemli bir başka sebep ise (Kral Abdullah, 2017, s.69), Hicaz bölgesinin ayrıcalıklarının kaldırılmasının yanında demiryolunun Medine'den Mekke'ye kadar uzatılma politikasıdır. Kral Abdullah anılarında isyanın sebebi olarak Medine'den Mekke'ye hacılara rehberlik yaparak para kazananların inşa edilecek tren yolu ile birlikte kazanç kapılarının kapanacağını ileri sürmektedir. Oysa demiryolunun bölgeye gelmesi modernleşmenin bir göstergesidir ve bu sayede ticaretin gelişmesinin yanında gıda ve diğer ürünlerin bölgeye daha hızlı ve ucuz şekilde gelmesi sağlanacaktır. Arap milliyetçiliğinin bir yandan Osmanlı'nın Arapları geri bıraktırdığını iddia ederken diğer yandan modern ulaşım araçlarının bölgeye girmesine engel olmayı isyan için meşru bir gerekçe olarak sunması birbiriyle uyumsuz açıklama gibi görünmektedir. Kral Abdullah (2017, s.76) Dahiliye Nazırı Talat Paşa ile görüşmesinde, babası Şerif Hüseyin'in derdinin ne emirlik ne de para olduğunu belirtirken gerçekte babasının mükemmel ve hasbi bir yönetici olduğunu altını çizer. Tarihi kaynaklar (Mears, 2025, s.380 ve Stitt, 2018, s.159) Kralın hatıralarının gerçeği yansıtmadığını, Şerif'i motive eden iki kaynağın emirliğin gücünü sürdürmek (iktidar hırsı) ve para (İngiliz altınları) olduğunu altını çizerler.

9. Kendi Kendini Yönetme İsteği

Arapların çoğu halifeye sadık kalsa da onlar ne Türk ne de İngiliz hâkimiyetinde yaşamak istemedikleri söylenebilir. Arapların çoğu siyasi talep ve ilkelerden çok, günlük hayatlarını sürdürecek ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgiliydiler. İngilizler tarafından onlara verilen söz, eğer Şerif Hüseyin'in peşinden giderlerse hem altın hem de günlük gıda sorunlarının çözüleceğiydi (Stitt, 2018, s.171). Şerif Hüseyin Arap milliyetçisi değil ve isyan da Arap milliyetçisi bir isyan değildi ama isyan sonuçları itibariyle bir Arap kimliği ve bağımsızlığı duygusu uyandırmıştır. Milliyetçi bir isyan değildi çünkü Dawn'a göre (1998, s.61), çatışma Türk ve Arap milleti arasında değil Osmanlı ve Arap yöneticiler arasında başlayan bir çatışmadır. Ancak ona göre, Mekke emirinin sadece Türklere değil diğer rakip Arap liderlere karşı da artık savunması gereken bir ideolojiye ihtiyacı olduğu anda sahiplenilecek ideoloji, bağlayıcılığını yitiren Osmanlılık değil Arapçılık olarak ortaya çıkacaktır.

⁸ İTC Vilayet Kanunu'nun hedeflerinden biri olan merkezin denetimini arttırmak amacıyla Mekke ve Medine'yi birbirinden ayırdı (Kayalı 2017:199). Kral Abdullah (2017:69) anılarında bu kanunun Hicaz'da büyük protestolara neden olduğunu belirtir.

Şerif, milliyetçi Araplar sayesinde Osmanlıya karşı kendine bir alan açabilecek ve İngilizlerle ittifak yapabilecek bir güce sahip olduğunu gösterebilecektir.

Türklerin tarih sahnesine çıkmasından yakın zamanlara kadar Araplar kendi kendilerini yönetmemişlerdir. Müslüman halklar yöneticinin esas olarak Müslüman ve adil olması dışında onun etnik kimliğiyle yani Arap, Fars ya da Türk olmasıyla çok da ilgilenmezler (Goldschmidt ve Davidson, 2011, s.273). Etnik körlük daha önce Hayes'e atıfla belirtildiği gibi Ortaçağ'ın temel özelliklerinden biridir. Arapların kendi kendilerini yönetme isteği Osmanlının güç kaybetmesi ve modernleşme sürecinin etkisiyle açıklanabilir.

10. Arap Milliyetçiliğinde Öteki Olarak Türk Algısı

Arap milliyetçiliğinin yükselmesinde II. Meşrutiyet döneminde Türkçülük (Pantürkizm) politikasının önemli bir gerekçe olduğu dile getirilir. Oysa bu iddia tartışmaya oldukça açıktır. Bu açıklığın arkasında yatan önemli bir gerekçe İTC'nin Türkleştirme ve Türkçülük politikalarına aşırı vurgu yaparak Türkler ve Araplar arasına bir nifak sokmaktır. Nitekim aşırı Türkçü olarak görülen Cemal Paşa bazen İslamcı olarak tanımlanırken onların Türkçülüğüne dair bir vurgunun kanıtının olmadığı (Kayalı, 2018, s.17) söylenebilir. Nitekim 1908 sonrası Osmanlıda oluşan hürriyetçi siyasi ortam ve örgütlenme Arap Mebusların Osmanlı meclis-i umumisinde kendi bölgelerine ilişkin meseleleri İstanbul'a taşıyarak sıkı bir kamusal müzakere yürüttüklerini ortaya koymaktadır (Kayalı, 2018, s.17).

Arap milliyetçilerinin uydurduğu efsaneye göre, Araplar Osmanlı (Türkler) yüzünden geri kalmışlardır (Mansfield, 2012, s.452). Bu iddia, Osmanlı ve Arap tarihini sınıfsal perspektiften okuyan Tibi tarafından da dile getirilmiştir. Tibi, Arap milliyetçiliğinin tarihsel arka planını anlatırken Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisine giren Arap bölgelerinin bu tarihten sonra geri kaldığını kültürel açıdan da durgunlaştığını çeşitli referanslarla anlatmaktadır. Özellikle Arap bölgelerindeki gayrimüslimlerin çifte vergi meselesinin onların imparatorluktan ayrılması ve kendi Arap milliyetçiliğine yönelmelerinde önemli bir etken olduğunu belirtmektedir. Tibi'ye göre, Mısır ne zaman Türklerden Napolyon tarafından alınıp Fransa idaresine geçmişse ayağa kalkmıştır. Napolyon 1798 tarihinde Doğu prensesini (Mısır'ı) bin yıllık uykusundan uyandırmıştır. Tibi, Napolyon'a övgüler dizerek onu, çürümüş Osmanlı yönetiminin yerine adeta İslami bir yönetimle İslam'a hayat kazandıran bir aktör olarak tanımlamaktadır. Napolyon'un bıraktığı yerden Mısır'ı modernleştirmeye Mısır valisi Mehmet Ali Paşa devam etmiştir (Tibi, 1998, s.98).

Arap milliyetçiliği üzerine çalışan Zeine'ye göre (2020, s.28). Türklerin Arapların “geri kalmışlığının” ve 400 yıl boyunca kültürel gecikmelerinin ana sorumlusu olduğu yolundaki popüler görüşü destekleyecek hiçbir tarihi kanıt yoktur. Zeine'ye göre bilakis, Arap yurtları Türk

hâkimiyetinden kârlı çıkmıştır. Arapların Osmanlılarla yaşadıkları problemlerin tıpkı diğer etnik topluluklarda olduğu gibi Osmanlı zayıfladığı zaman ortaya çıktığı, bunun dışında Arapların yaşadığı sorunların ve çatışmaların Türklerden kaynaklanmadığı Zeine tarafından şöyle dile getirilir (2020, s.29): “Araplar II. Abdülhamit dönemine kadar Türkiye hükümetlerinin aslında çok azından çekmişlerdir. Bütün hakkaniyetle şu da söylenmelidir ki, Türkler Arapları, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908'de iktidara gelişine kadar asimile etmeye ya da Türkleştirmeye çalışmamışlardır. 19. Yüzyılın ortasına kadar Araplar İstanbul'daki merkezi otoriteden çok kendi feodal, kan davaları, rekabetleri ve paşalarla ihtilaflarından çekmiş görünmektedirler.” Araplara yönelik herhangi bir asimilasyonun olmaması, kutsal beldelerin özel imtiyazlara sahip olması, Arap dilinin İslam'ın dili olmasından dolayı Arapça 'ya ve İslam peygamberinden dolayı Araplara gösterilen genel hürmet milliyetçiliğin ortaya çıkmasında Türklerin rolünün başat biçimde ön plana çıkmasına engel görünmektedir.

Arap milliyetçileri İslam'ın temel referans kaynaklarının Arap, Arapça ve Arabistan'la ilgili olduğunu belirtmişlerdir. Onlara göre, İslamiyet'in yayıldığı dönemlerde diğer milletler Arapların kılavuzluğunu kabul etmişlerdi. Bu nedenle Arap milliyetçileri, 1300 yıllık Müslümanların bütün birikim ve kazanımlarını yeniden tarih sahnesine çıkarabilmek için Türklerin egemenliğinden kurtulmak ve batılı devletlerin desteğiyle büyük bir Arap krallığı kurmak istemişlerdir (Biçer, 2024, s.85-86).

Arapların geri kalmışlığı için Türkleri suçlamaları çok da doğru değildir. “Aslında Arapların gerilemesinin suçlusu İstanbul değildir. Hatta Osmanlı egemenliğinin, yerel güvenliği takviye etmesi, Arap tüccarlarla Anadolu ve Balkanlar arasında ticareti sağlaması gibi nedenlerle Araplara yarar sağladığı bile söylenebilir. 18. yüzyıldaki Osmanlı gerilemesi ve 19. yüzyılın aşırı gayretli reformları Arapları incittiği gibi Osmanlı imparatorluğundaki Türklere de çok acı getirmişti” (Goldschmidt ve Davidson, 2011, s.273). Burada cevap verilmesi gereken soru şu olmalıdır; madem Osmanlı yönetimi o kadar baskıcıydı o zaman neden Araplar yüzyıllar boyunca isyan etmedi?

Ekonomik ve kültürel sömürü düşüncesini bir kenara bırakmanın arkasında yatan makul gerekçenin, Türklere yönelik öfkenin onların idaresi altında yaşamayı bırakmaya dair self-determinasyon (kendi kendini yönetme isteği) olduğu söylenebilir.

Sonuç

Arap milliyetçiliği bir milliyetçilik yüzyılı olarak anılan 19. yüzyıl milliyetçiliklerinden ayrı tutulamaz. Mili kimlik duygusunu ortaya çıkaran seçkin ve orta sınıf milliyetçiliklerinin ortaya çıkması, milli kimlik bilincine sahip topluluklarının kendi kendilerini yönetme talepleri, büyük imparatorlukların yıkılmasının sebep olan büyük savaşlar ve etnik ayrılık talepleri bu çağa damgasını

vuran temel özellikleridir. Arap milliyetçiliğinin özgün tarafı, Hristiyan misyonerlerce başlatılan kültür ve kimlik temelli dalganın yine Hristiyan Araplarca başlatılan bağımsızlık talepleriyle örtüşen Müslüman bir imparatorluktan kopmayla neticelenmesidir. Arap milliyetçilerini Müslüman imparatorluktan kopartan önemli bir gerekçe de Türklerin hakimiyetine girmeleriyle birlikte Arapların kendi şanlı tarihlerinden uzaklaştırıldıklarına dair geçmişe dönük bir kurgudur. Bu kurgu kendi geri kalmalarına sebep olan Osmanlı İmparatorluğunun etkisinden eğer kurtulabilirlerse tıpkı eski şanlı devirdeki ataları gibi tarihe yön verecek bir devlet kurabilecekleri inancıdır. Romantik milli duyguların etkisiyle üretilen bu söylemin reel politika ile örtüşmesi mümkün değildir çünkü bu dönemde Arap coğrafyası merkez dışı bir çevreyi (periferiyi) temsil etmektedir. Ayrıca Arap isyanı ile başlayan ve nihayetinde Arap milli kimliğini pekiştiren isyan Birinci Dünya Savaşındaki iki büyük savaş kampı arasında kalan Hicaz Araplarının çaresiz bir tercih yapmasını gerektirmiştir. Şerif Hüseyin ile başlayan ve sözde Büyük Arap İsyanı olarak anılan isyan Hicaz Araplarının başlattığı bir isyandır. İsyan İngilizlerin Osmanlıları zayıflatmak amacıyla açtıkları bir cephe'dir. İTC'nin savaş sonrası kendisini görevden alacakları haberini alan Şerif İngilizlerin kışkırtması ve maddi desteğiyle Osmanlı için sonu Filistin ve Suriye cephesinin ve nihayetinde Kudüs'ün kaybedilmesiyle neticelenecek bir sonuç ortaya koymuştur. Şerif Hüseyin milli değil dini bir motivasyonla hareket ederek bir Arap krallığı hayali kurmuştur. Şerif'in Osmanlıcılıktan Arapçılığa geçişi bir anlamda bu dönemdeki birçok Arap asker ya da aydının yaşadığı bir süreçtir ve nihayetinde Osmanlı devletinin yıkılmasına yüz tutan süreçte Araplar için bağlayıcı bir kimlik unsuru olarak diğer kimliklere nazaran daha fazla bağlayıcı olmuştur. Arap isyanını Türklerin (İTC) seküler politikalar ya da pan-Turancı politikaları ile açıklamak Arap milliyetçilerin ve onları kışkırtan Batılı- Hristiyan diplomatların kolayca bulduğu bir çözümdür ancak Osmanlı arşivleri Arap milliyetçilerinin en fazla ön plana çıktıkları dönemde Osmanlı-Türk (İTC) yöneticilerinin daha çok İslamcı politikalar güttüğünü göstermektedir. Sosyal bilimlerde çok basit uzun dönemdir doğru kabul edilen birçok olgunun daha karmaşık değişkenlerle ilgili olduğunu ve uzun zamandır doğru kabul edilen olguların tarihsel verilerle teste açık olması gerektiğinin altını çizer.

Kaynakça

- Antonius, G. (2021). *Arap Uyanışı Arap Ulusal Hareketinin Öyküsü*. (çev. M. A. Koç, M. Karakuş). Selenge Yayınları.
- Ananymous (1976). Announcement to the Arabs, Sons of Qahtan, (ed. Haim, Sylvia G) in *Arab Nationalism An Anthology*. University of California Press.
- Azoury, N. (1976). Program of the League of the Arab Fatherland (Paris 1905), (ed. Haim, Sylvia G.) in *Arab Nationalism An Anthology*. University of California Press.
- Biçer, B. (2024). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk, Arap ve Kürt Milliyetçiliği*, Çizgi Kitabevi.
- Roshwald, A. (2013) Nationalism in the Middle East 1876-1945, (ed. John Breuilly) in *The History of Nationalism*. The Oxford University Press.
- Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. (çev. M. Harmancı). Agora Kitaplığı.
- Cleveland, W. L. (2018). Bir Arap Milliyetçisi Yaratmak. Çev. B. Demiryakan, İstanbul. Siyasi Şeyler.
- Dawn, E. (1998). *Osmanlıcılıktan Arapçılığa*. (çev. B. Aydın ve T. Temiz). İstanbul. Yöneliş Yayınları.
- Dawn, C.E. (1991). The Origins of Arab Nationalism. (ed. R. Khalidi, M. Muslih and R.S. Simon) in *The Origins of Arab Nationalism*. Columbia University Press.
- Duri, A.A. (2012). *The Historical Formation of The Arab Nation: A Study in Identity and Consciousness*. Routledge.
- Fromkin, D. (2023). *Barışa Son Veren Barış*. (çev. M. Harmancı). Epsilo Yayınları.
- Goldschmidt, A. ve Davidson, L. (2011). *Kısa Orta Doğu Tarihi*. (çev. A. Güler). Doruk Yayınları.
- Haddad, M. (1994). The Rise of Arab Nationalism Reconsidered. *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 26, No. 2 (May, 1994), pp. 201-222.
- Haim, S. G. (1976). Introduction. (ed. Haim, Sylvia G.) in *Arab Nationalism An Anthology*. University of California Press.
- Hayes, J. C. (1995). *Milliyetçilik: Bir Din*. (çev. M. Çiftkaya), İz Yayınları.
- Hroch, M. (2011). *Avrupa'da Milli Uyanış*. (çev. A. Özdemir). İletişim Yayınları.
- Kayalı, H. (1998). *Jön Türkler ve Araplar: Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık*. (çev. Türkan Yöney). Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Kayalı, H. (2018). *Jön Türkler ve Araplar 1908-1918*. (çev. T. Yöney). İş Bankası Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (2010). *Milletler ve Milliyetçilik*. (çev. A. E: Pilgir). Ayrıntı Yayınları.
- Kawakibi, A. (1976). The Excellens of the Arabs, (ed. Haim, Sylvia G) in *Arab Nationalism An Anthology*. University of California Press.

- Khalidi, R. (1991). The Origins of Arab Nationalism: Introduction, (eds Rashid Khalidi, Lisa Anderson, Muhammad Muslih, and Reeva S. Simon) in *The Origins of Arab Nationalism*. Columbia University Press.
- Kılınçkaya, M. D. (2004). *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*. Atatürk Kültür ve Dil Tarih Yüksek Kurulu Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kral Abdullah (2017). *Biz Osmanlı 'ya Neden İsyan Ettik?* (çev. Halit Özkan). Klasik Yayınları.
- Kramer, M. (2009). *Arab Awakening and Islamic Revival The Politics of Ideas in the Middle East*. Transaction Publishers.
- Masters, B. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları*. (çev. F. Coşkun). Doğan Kitap.
- Mears, E. G. (2025). *Modern Türkiye'nin Doğuşu 1908-1923*. (çev. F. Yılmaz). Dorlion Yayınları.
- Roshwald, A. (2013) Nationalism in the Middle East 1876-1945, (ed. John Breuilly), in *The History of Nationalism*. The Oxford University Press.
- Smith, A. (2009). *Milli Kimlik*. (çev. B. S. Şener). İletişim Yayınları.
- Sourdel, D. (2017). *Arapların Tarihi*. (çev. I. Ergüden). Dost Kitabevi Yayınları.
- Tibi, B. (1998). *Arap Milliyetçiliği*. (çev. T. Temiz). Yöneliş Yayınları.
- Tutsch, H. E. (1958). *Arab Unity and Arap Dissensions*. in. The Middle East in Transtion, Studies in Comtemporary History. ed. Walter Z. Laqueur, Frederick A. Praeger. New York, pp.12-32.
- Zeine N. (2020). *Türk Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu*. (çev. E. Akbaş), Ark Kitap Yayınları.

Extended Summary

The feeling and movement of nationalism is not only a cultural and emotional phenomenon that emerges with the modernization process of a nation, but also manifests itself as a movement for self-governance, that is, political independence, with an ethnic identity at its core. In the 19th century, the century of nationalisms, Arab nationalism was also heavily influenced by the spirit of the time, albeit with different shades and actors. This article aims to reveal the reasons for the emergence and course of Arab nationalism. In this respect, first, an evaluation of Arab nationalism will be made through the concept and theory of nationalism. Arab nationalism is mostly explained through modernist theory. The best example of the modernist theory of nationalism is George Antony's interpretation of nationalism as a movement of independence or 'awakening' by acting on nationalist sentiments. "The emergence of Arab nationalism is part of the Arab awakening, which brought the Arabs into the modern Western world of science and secularism. On the contrary, however, Arab nationalism is also read as a reaction to the modern secular civilization of the West which is perceived as colonialist. If one goes by the strength of the perception of the other in almost every nationalism,

the dominant other of Arab nationalism is often read as the Ottomans (Turks), who are often seen as the cause of their backwardness. Nationalism is not only about modernization, but also about drawing from the cultural, religious, literary, political, etc. heritage of the past, reinterpreting it and passing it on to younger generations to demonstrate the continuity of the cultural, emotional and unquestionably assumed hereditary bond. The ancientness of the Arabs' own lineage, the uniqueness of their religion and language, and the assumption that they are unique to the Arabs implies that they are, in a sense, a chosen and prestigious community. Therefore, the time has come for Arab nationalists in the age of nationalisms to overcome the marginalization of history that began with the Ottoman Empire and to revive the glorious history of their ancestors, and it is now up to them to read this history and seize the opportunity to do so appropriately.

Nationalism is an attractive ideology, but it is naturally not possible for a whole nation to follow it with the same feelings and enthusiasm. Arab nationalism has this shortcoming that all nationalist movements have. The roots of these shortcomings are that the biggest rival of Arab nationalism is the religion of Islam, which descended from an Arab prophet in Arabia and claimed to be universal, and the understanding of the ummah that this religion defines for its believers. In this sense, the 19th century is characterized by a rivalry between the ummah and the nation in the Islamic world. The aim of this article is to show that when analyzing Arab nationalism, it would be more accurate to explain the processes and conditions that led to its emergence not with a single variable but with multiple variables and in the context of the conditions of the time. The main assumption of this research in this framework is that in the age of nationalisms, the disintegrating empires and the uncertainty about the direction in which the ethnically different but ethnically part of the ummah (or Ottoman millet system) of these empires would struggle, and in order to overcome this uncertainty, the desire for self-governance in order not to become a colony of the imperialist West in the event of the collapse of the empire. Another assumption of this research is that the Great Arab Uprising of June 1916, which is considered as the main reference point for Arab nationalism, was not a nationalist uprising in terms of its motivation but contributed to Arab nationalism in terms of its consequences. The research takes studies of historical importance and memoirs as the main object of analysis and aims to analyze a historical phenomenon based on this literature.

Although nationalism has many meanings, in this study, nationalism will be used to define the political and social movement that gives birth to a nation and its state. Trying to explain the beginning of Arab nationalism with the views of Arab intellectuals and justifying it with historical examples may seem correct, but the flaw in this explanation is that it does not go beyond stage A in M. Hroch's classification. It seems a group of intellectuals, literary figures, writers, etc. emerged, but they could

not seriously reach out to the people and draw them into a nationalist movement. One of the underlying reasons for this is that the Arabs did not have a problem with religion (Islam) and language (Arabic) under Ottoman rule. Since Arabic, the language of Islam, was respected by the Ottoman administration and blessed by the ummah, Arabs constituted an important and respected part of the Islamic ummah.

The reasons that led to the emergence of Arab nationalism can be summarized under the following headings:

- 1- The revival of Arabic literature and culture by European and especially American missionaries during the Tanzimat period (1839-1876), which produced a perception of identity based on historical roots and richness.
- 2- Egyptian governor Mehmet Ali Pasha's efforts to modernize Egypt and open the space for Christian Arabs to move freely.
- 3- Those who were sent to Europe for education were influenced by the ideas of national identity and nationalism in Europe.
- 4- The Turkic policies pursued by the Committee of Union and Progress (CUP) and the administrative process in Syria, especially by Cemal Pasha, the commander of the III Army and the third most important figure of the CUP, which is referred to as the "terror period" in Arab sources.
- 5- The secular policy pursued by the IRTC regime: The secular policy pursued by the İTC regime, such as Reşit Rıza, who oscillated between Ottomanism and Arabism, was cited as a justification for the transition from Ottomanism to Arabism.
- 6- The belief in Arab supremacy that Arabs pioneered Islam. Arabs lost this leadership after they came under Turkish rule from the mid-16th century onwards. It is claimed that to become pioneers again, they need to get rid of Turkish domination.
- 7- The emergence of nationalisms as a latent function of the educational institutions (tribal schools) opened in Istanbul for the children of Kurdish and Arab tribal leaders.

This study will not deal with the First World War, which can be seen as the second phase of the rise of Arab nationalism, but especially after the establishment of Israel. This is because this is a separate topic of study and would be impossible to fit in one article.

Arab nationalism cannot be separated from the nationalisms of the 19th century, which is referred to as the century of nationalism. The emergence of elite and middle-class nationalisms that brought about a sense of national identity, demands for self-governance by communities with a sense of national identity, major wars that led to the collapse of great empires and demands for ethnic separation are the main features that marked this era. The unique aspect of Arab nationalism is that

the cultural and identity-based wave initiated by Christian missionaries resulted in a break with a Muslim empire that coincided with the demands for independence initiated by Christian Arabs. An important reason for Arab nationalists to break away from the Muslim empire was the retrospective fiction that the Arabs had been removed from their glorious history by the Turks. This fiction is based on the belief that if they could get rid of the influence of the Ottoman Empire, which caused their backwardness, they would be able to establish a state that would shape history just like their ancestors in the glorious past. This discourse, which was produced under the influence of romantic national sentiments, cannot coincide with real policy because the Arab geography in this period represented a periphery outside the center (periphery). Moreover, the Arab revolt, which started with the Arab revolt and ultimately consolidated the Arab national identity, required the Arabs of Hejaz to make a desperate choice between the two major war camps in the First World War.

The so-called Great Arab Revolt, which started with Sharif Hussein, is an important source of reference for Arab nationalism. In a sense, Sharif's transition from Ottomanism to Arabism was a process experienced by many Arab soldiers or intellectuals during this period and ultimately became a binding element of identity for the Arabs more than any other identity in the process of the collapse of the Ottoman state. Explaining the Arab revolt in terms of the secular or pan-Turanist policies of the Turks (İTC) is an easy solution for Arab nationalists and the Western-Christian diplomats who incited them, but Ottoman archives show that the Ottoman-Turkish (İTC) rulers pursued more Islamist policies during the period when Arab nationalists were at their most prominent. The social sciences emphasize that many simple long-held truths are related to the more complex variables and that long-held truths should be open to testing with historical data.